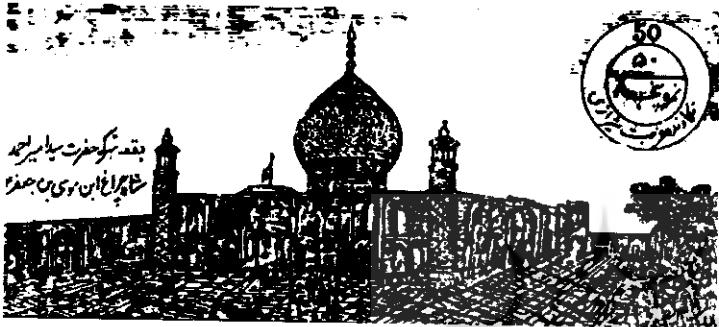
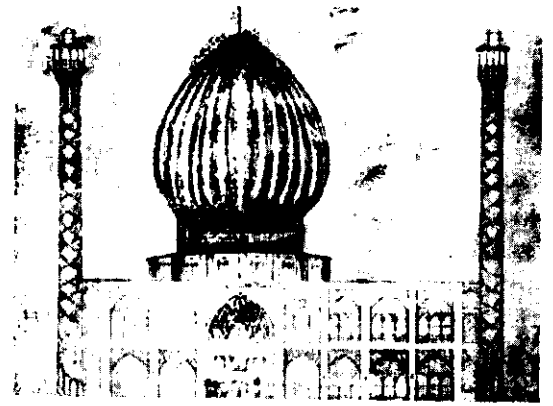
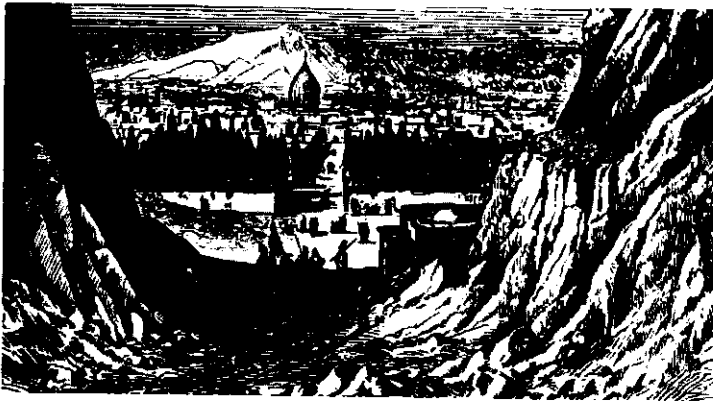

آستان مقدس شاه چراغ، کانون احیای هنرهای فارس

حضرت سیدامیر احمد (ع)، ملقب به شاه چراغ، فرزند بزرگوار امام موسی بن جعفر (ع) و برادر امام علی بن موسی الرضا (ع) است. آن حضرت بین سال‌های ۱۹۸ تا ۲۰۳ ق به قصد دیدار حضرت امام رضا (ع) از مدینه به سمت طوس حرکت کرد. در شیراز با ممانعت سپاهیان قتلغ مواجه شد و پس از چند بار درگیری به شهادت رسید. درباره جزئیات شهادت و تدفین آن بزرگوار چیزی نمی‌دانیم و تا اواخر عهد دیلمیان نیز ذکری از مقبره این حضرت نشده است.^۱ در منابع تاریخی، درباره آرامگاه او روایات مختلفی آمده است. برخی آن را به زمان حکومت قتلغ^۲ و برخی به زمان حکومت عضدالدوله دیلمی^۳ و برخی به زمان امیر مقرب‌الدین مسعود بن بدر نسبت می‌دهند.

۱. پیشینه ساخت و تعمیر آستان مقدس احمدی
- احداث گنبد و بارگاه به فرمان اتابک ابوبکر بن سعد بن زنگی، اوایل قرن هفتم هجری (به روایتی)^۴
- احداث بنا بر قبر به فرمان امیر مقرب‌الدین مسعود بن بدر، وزیر اتابک ابوبکر بن سعد بن زنگی، اوایل قرن هفتم هجری (به روایتی)^۵
- احداث عمارتی رفیع به فرمان اتابک ابوبکر بن سعد بن زنگی، اواسط قرن هفتم هجری^۶
- احداث گنبدی رفیع بر بنا و مدرسه‌ای در کنار آن به دستور تاشی‌خاتون، مادرشاه شیخ ابواسحاق اینجو، به سال ۷۷۴ ق^۷
- مرمت بنا به دست حبیب‌الله شریفی، متولی آستان، به سال ۹۱۲ ق^۸
- تعمیر مفصل به همت متولی و کمک خیرین پس از وقوع زلزله، به سال ۹۹۷ ق^۹
- تعمیر به دستور و هزینه نادرشاه افشار، به سال ۱۱۴۳ ق^{۱۰}
- تعمیر به دستور و هزینه نادرشاه افشار، به سال ۱۱۴۶ ق^{۱۱}
- تعمیر به همت حسین‌علی میرزا فرمان‌فرما و فروش قندیل اهدایی نادرشاه، به سال ۱۲۳۹ ق^{۱۲}
- ساخت ضریح به همت و هزینه فتح‌علی‌شاه قاجار به سال ۱۲۴۳ ق^{۱۳}
- آیین‌کاری درون حرم، به سال ۱۲۴۶ ق^{۱۴}
- مرمت گنبد به همت ناصرخان ظهیرالدوله، به سال ۱۲۶۹ ق^{۱۵}

بقاع متبرک شیراز، به‌ویژه آستان مقدس احمدی (شاه‌چراغ)، در طی تاریخ جلوه‌گاه آثار هنرمندان فارس و محل تقویت و ظهور فنون بومی و هنرهای سنتی بوده است. طی سال‌های ۱۲۸۰-۱۳۵۰ ش، که هنرهای وابسته به معماری ایرانی رونق گذشته را از دست می‌داد، آستان احمدی ملجأ و مرکز تجمع استادان این حرفه‌ها شد. در این دوره، آثاری قابل تأمل در این حرم مقدس پدید آمد و آستان احمدی منجی هنرهای سنتی و حامی استادکاران بومی فارس شد. طی ده سال اخیر، در پی سرعت گرفتن اجرای طرح توسعه آستان، نگاه کمی و اقتصادی به این مجموعه نفوذ کرده و موضع آستان در مواجهه با هنرهای سنتی و هنرمندان بومی تغییری چشم‌گیر کرده است. در این مقاله ساخت و تعمیرات آستان احمدی و جلوه‌گری فنون بومی در این مجموعه را بررسی و هنرمندان صاحب اثر در این مجموعه را معرفی می‌کنیم.

ت ۱. (راست) حاج محمد فصحتی، نمای گنبد ۷۲ ترک شاه چراغ در روزگار شیخ ابواسحاق انجو. مأخذ: علی سامی، شیراز

ت ۲. (چپ، بالا) منظره شیراز و گنبد شاه چراغ در سفرنامه بروکنس. مأخذ: جمشید صداقت کیش، کهن ترین تصاویر فارس

ت ۳. (چپ، پایین) فرصت الدوله شیرازی. حرم شاه چراغ. مأخذ: آثار عجم

(1) Heinrich Karl Brugsch (Brugsch-Pasha) (1827-1894)

به مناسبت شکلش به غنچه گلی شهرت دارد، هنوز بر فراز بقاع متبرک فارس باقی است و گروهی از معماران شیرازی بر استفاده از این گونه خاص بومی پافشاری می کنند. شکل این نوع گنبد با سایر گونه های موجود گنبد در ایران تفاوت دارد و تزئیناتش کاشی کاری با طرح معقلی و نقوش منظم هندسی است.^{۱۹} این نوع گنبد در فارس سابقه ای طولانی دارد. قدیمی ترین سند از چنین گنبدهای تصویری از سفرنامه بروکنس^(۱) است (۱۲۵۴ق). در این تصویر، گنبد غنچه ای شاه چراغ را در افق شیراز می بینیم (ت ۲). در طرحی از فرصت الدوله (۱۲۷۱-۱۳۳۹ق) نیز گنبد غنچه ای دیده می شود (ت ۳).^{۲۱} در عکس سال ۱۳۴۲ش، گنبد پیشین این آستان و تزئینات معقلی اش را می توان دید (ت ۴).^{۲۲}

۲-۲. گره چینی

از میان فنون متداول کاشی کاری (گره چینی، معرق، معقلی، هفت رنگ)، شیرازیان استادکارانی برجسته و بی بدیل در گره چینی و هفت رنگ پزی اند. در پاره ای از منابع و اسناد تاریخی، پیشینه این خیرگی و صاحب سبکی شیرازیان در طراحی تزئینات هندسی چون مقرنس و گره را قرون اولیه اسلامی معرفی کرده اند.^{۲۳} کاشی های هفت رنگ

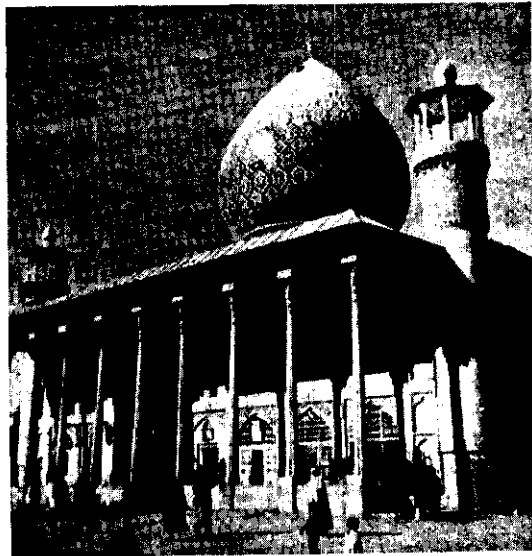
• تعمیر گنبد با نصب کلاف های آهنی به همت اداره اوقاف و محمد حسین شریفی، متولی وقت، به سال ۱۳۰۲ش^{۱۴}
• ساخت گنبد و گسترش حرم با کمک های مردمی و معرق گنبد از محل عواید آستان قدس رضوی به دستور محمدرضاشاه پهلوی به سال ۱۳۳۶ش^{۱۷}
در هیچ یک از منابعی که از مرمت بقعه شاه چراغ خبر داده اند نامی از معماران و استادکاران نیامده است و مورخان به ذکر نام متولی مرمت بسنده کرده اند. تنها استاد فقیه، علی سامی، در کتاب شیراز در فصل «شاه چراغ» در ذکر تعمیرات سال ۱۳۳۶ش، از حاج محمد فصحتی، معمار شیرازی عضو هیئت امنای آستان احمدی، یاد کرده و طرحی به قلم او از گنبد ۷۲ ترک شاه چراغ را در روزگار شیخ ابواسحاق انجو آورده است (ت ۱).^{۱۸} می دانیم که شیراز خاستگاه تعدادی از بزرگ ترین و مشهورترین معماران تاریخ ایران بوده است؛ کسانی چون استاد عیسی خان و استاد قوام الدین و استاد حسن شماع شیرازی. می توان چنین احتمال داد که بسیاری از کسانی که در ساخت مجموعه شاه چراغ دست داشته اند هم اهل شیراز و مناطق اطرافش بوده اند. از شواهد این امر حضور چشم گیر فنون معماری و هنر منطقه فارس در این آستان مقدس است.

۲. فنون بومی در هنر و معماری فارس

۲. فنون بومی فارس در آستان مقدس احمدی از آغاز تا کنون از این قرار است:

۱-۲. گنبد غنچه گلی

فنون بومی و یگانه ساخت گنبد در شیراز موضوعی قابل تأمل است. خوش بختانه بسیاری از این نوع گنبد، که

کارهای ساختمانی ساده شدند. در این اوضاع بود که طرح نوسازی و بهسازی حرمین احمدی و محمدی آغاز شد و این آستان مقدس ملجأ و محل تجمع استادکاران هنرهای وابسته به معماری شد. این رخداد باعث شد اصل‌ترین و غنی‌ترین شیوه‌های هنر و معماری فارس در آستان احمدی گرد هم آیند و فنون بومی فارس دوباره رونق گیرد. در این دوره، هنرمندان شیرازی فنون بومی فارس را در این آستان به ظهور رساندند و حال‌وهوایی به آن بخشیدند که خاص منطقه فارس است. در ادامه، استادکاران و آثار آنان را در آستان مقدس شاهچراغ معرفی می‌کنیم.

۱-۳. معماری

طرح توسعه آستان احمدی در دوره پهلوی تحت نظارت مهندسان مشاور امکو آغاز شد. مدیر کارگاه معمار ناماورد شیرازی، استاد علی محمد فصحتی، بود. در آن زمان، خانه‌ها و مغازه‌های اطراف حرمین احمدی و محمدی را خریدند و خراب کردند و صحن فعلی را ساختند. همچنین گنبد شاهچراغ و ایوان کوچکی را که استاد فقید علی محمد فصحتی ساخته بود ویران کردند و ایوانی جدید ساختند.

پس از مرحوم حاج علی محمد فصحتی، فرزند هنرمندش، استاد عبدالعلی فصحتی (ت ۵)، به عنوان معمار طراز اول آستان تا حدود سال ۱۳۷۸ ش مشغول بود و پس از آن سرپرستی تعمیرات آستان به دست مهندس فتحی، کارشناس عمران، افتاد و هم‌اکنون بیش از یک سال است که مدیر امور عمرانی آستان مهندس اسماعیل نژاد شیرازی، کارشناس برق، است. همچنین دفتر دکتر محمد علی‌آبادی و همکاران از سال ۱۳۷۹ ش تا کنون، به عنوان مشاور، بر طرح توسعه حرم نظارت می‌کند.

۲-۳. آینه‌کاری

آینه‌کاری رواق ورودی از در طلا و سقف و دیوارهای دور قبر در سال ۱۳۰۵ ق به دست استاد زین‌العابدین پایان یافت.^{۲۵} در بیقی از اشعار کتیبه بالای دیوارهای ورودی، سروده خادم، چنین آمده است: صانع آئینه‌الحق مانی ثانی بود/ نام نیکویش بود استاد زین‌العابدین (ت ۶).

کتیبه دیگر، در قسمت قدیمی حرم، حاوی بخشی از

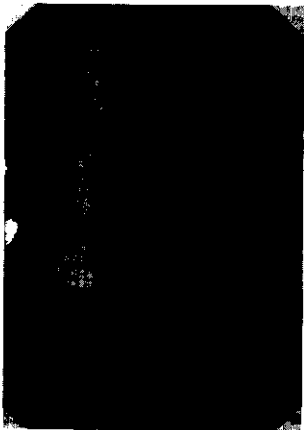
مسجد نصیرالملک و گره‌چینی فخری‌های هشتی ورودی شاهچراغ شواهدی است از استادی شیرازیان در این فنون؛ اما کمتر استادکار شیرازی به فن معرق آشنا و بر آن مسلط است و در معدودی از بناهای تاریخی شیراز، مانند مدرسه خان و مسجد جامع عتیق، کاشی معرق هست.

۳-۲. مقرنس

«مقرنس شیرازی»، که برخی از استادکاران به آن «مقرنس خاک‌اندازی» می‌گویند، پیچیده‌ترین نوع مقرنس است.^{۲۶} اجزای این نوع مقرنس بسیار خرد است و از این رو، اجرای کاشی معرق روی آن بسیار دشوار است و معمولاً سطح آن را با قطعاتی سخت و یکدست می‌پوشانند. نمونه‌های بسیار زیبا و پرکار این مقرنس در مسجد نصیرالملک و جامع عتیق و مدرسه خان با پوشش کاشی هفت‌رنگ و در حرمین مطهر احمدی و محمدی با پوشش آینه به کار رفته است.

البته هنرهای دیگری مانند آینه‌کاری و خاتم‌سازی و منبت‌کاری و قلم‌زنی و گچ‌بری هم در حرم مطهر شاهچراغ به کار رفته است که شیوه‌های بومی آنها قابل تأمل است؛ اما این مقاله مجال پرداختن به آنها نیست.

۳. آستان احمدی ملجأ هنرمندان بومی فارس
سال‌های ۱۲۹۰-۱۳۴۰ ش دوره رکود هنرهای مانند گره‌چینی و معقلی و آینه‌کاری و نقاشی بود و استادکاران این فنون ناگزیر از تغییر شغل و گاهی پرداختن به

ت ۵. (چپ، بالا) استاد
عبدالعلی فصحتی
ت ۶. (راست) کتیبه
حاجی نام استاد
زین‌العابدین آینه‌کار
ت ۷. (چپ، پایین) استاد
حاج عوض مقرنس‌بند.
ماخذ: مجموعه عکس
شخصی استاد

- همهٔ مقرنس‌های بخش شمالی مقبره
(قسمت زنانه)؛

- نیمی از مقرنس‌های بخش جنوبی
مقبره (قسمت مردانه)؛

- مقرنس سقف ایوان ورودی آستانهٔ
سید علاءالدین حسین؛

- مقرنس بخش‌هایی از حرم مطهر امام
حسین (ع)

- مقرنس بخش‌هایی از حرم مطهر حضرت
ابوالفضل (ع)

- مقرنس ایوان ورودی مسجد جامع
عتیق (در شمالی)

حاج عوض سه فرزند داشت، که
هیچ‌یک حرفهٔ مقرنس‌بندی نیاموختند و
به‌گره‌چینی روی آوردند. او دو شاگرد به
نام استاد رحیم نوحه‌خوان و استاد رضا
جانعلی‌پور داشت که کارش ادامه دادند.

استاد رحیم در میان‌سالی وفات کرد. مقرنس مسجد
شهید دستغیب در معالی‌آباد و مقرنس سردر حسینیه‌ای
در چهارراه دروازهٔ سعدی شیراز از آثار اوست. استاد
رضا جانعلی‌پور (۱۳۱۹ش -) (ت ۸) آثار بسیاری
پدید آورده است. او از کودکی شاگرد استاد گچ‌بر حاج
حسین سبحان‌منش، معروف به حسین تکیه، بود و تا سال
۱۳۳۸ش در کنار او کار می‌کرد. در سال ۱۳۴۵ش، پس
از آشنایی با حاج عبدالعلی فصحتی، به دعوت او به آستان
آمد و نزد حاج عوض مقرنس‌بند مقرنس‌بندی آموخت.
او همچنین مدتی از حضور استاد محمد مقرنس‌کار بهره‌مند
شد. پس از فوت حاج عوض کارهای او در آستان را
ادامه داده است. از آثار اوست:

• مقرنس طلائی بالاسر حضرت در شاه‌چراغ

• کلیهٔ مقرنس‌های بقعهٔ سید تاج‌الدین غریب (دروازهٔ
کازرون)

• مقرنس کتیبهٔ بقعهٔ سید حسین در نزدیکی کازرون

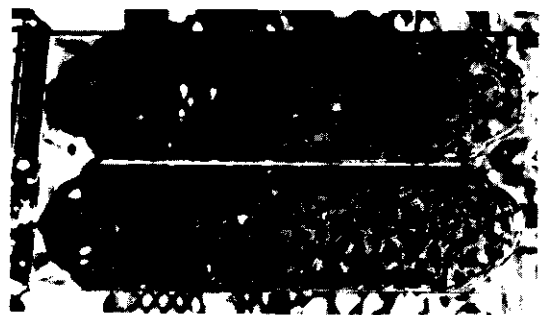
• مقرنس زیر گنبد امام‌زاده سید محمد بن‌التلین کازرون

• سردر مسجد رضویه در شریف‌آباد

• مقرنس‌های حسینیه ابوالفضل در گراش

• همهٔ مقرنس‌های امام‌زاده گنبد سبز لار

• همهٔ مقرنس‌های امام‌زاده پیرمراد استهبان

قصیده ۲۸ بیتی فصیح‌الملک شوریدهٔ شیرازی به مناسبت
انجام آینه‌کاری - به خط نستعلیق میرزا علی‌رضا حسینی
و مورخ ۱۳۲۲ق - است.^{۲۶}

در زمان تولیت آقای شریفی، ۱۳۳۸ش، استاد
حسن ظریف‌صنایع برای آینه‌کاری حرم مطهر به کارگاه
شاه‌چراغ پیوست و شاگردانی تربیت کرد که هنوز هم
آینه‌کاری بخش‌های جدید مجموعه را انجام می‌دهند.
یکی از شاگردان ایشان استاد بهرام بهرامیان^{۲۷} بود. اینها
تعدادی از کارهای شاخص استاد بهرامیان است:

• آینه‌کاری بخش‌هایی از حرم شاه‌چراغ (ع)

• آینه‌کاری بخش‌هایی از حرم مطهر امام حسین (ع)

• آینه‌کاری بخش‌هایی از حرم مطهر حضرت ابوالفضل (ع)

• آینه‌کاری بخش‌هایی از حرم مطهر حضرت زینب (ع)

بسیاری از آینه‌کاران شاه‌چراغ - چون استادان

بهرام بهرامیان، اکبر رونقی، احمد ظریف‌صنایع، محمد

ظریف‌صنایع، رسول حسین‌زاده، حسین سرانیان، حمید

سرانیان، رضا شمس، و محمدعلی میرزاده - مستقیم یا با

واسطه از شاگردان استاد حسن ظریف‌صنایع‌اند.

۳-۳. مقرنس‌بندی

در مجموعهٔ آستان احمدی و محمدی سه نوع مقرنس هست
که نام هر نوع معرف خاستگاه استادان آن است.

• استادکاران اصفهانی کارگاه موسوی‌زاده (که بر ما

ناشناخته‌اند): مقرنس سردها و ایوان‌های شمالی و جنوبی

آستان احمدی؛

• استادکاران قمی: مقرنس ایوان رو به آستان (غربی) و

ایوان جنوبی؛

• استادکاران شیرازی: کلیهٔ مقرنس‌های درون دو حرم که

آینه‌کاری شده است؛

• استاد حاج عوض مقرنس‌بند (از آغاز طرح توسعه در

۱۳۳۶ش) (ت ۷): مقرنس‌های حرمین؛ از جمله:

۳-۵. گره‌چینی

همه کارهای گره‌چینی حرمین احمدی و محمدی از آثار استادکاران شیرازی است — طی مرمت‌های ۱۳۳۸ش به بعد. گره‌چینی فخری‌های درون هشتی، که از شاهکارهای این فن است، عمل استاد فتح‌الله عدل‌آسا و استاد اکبر کاراندیش است. گره‌چینی جرزها و پشت‌بغل‌های نمای ایوان ورودی شاه‌چراغ عمل استادان فتح‌الله عدل‌آسا و اکبر کاراندیش و محمد مقرنس‌بند و کرامت مقرنس‌بند (ت ۹) (فرزندان حاج عوض) است. گره‌چینی ایوان ورودی مقبره سید میرمحمد اثر استاد محمد مقرنس‌بند و استاد غضنفر رستمی (ت ۱۰) و استاد قاسم رضایی‌نژاد و گره‌چینی نفیس کاسه‌بندی‌های دو طرف ایوان اثر استاد فرج روزی طلب است.

گره‌چینی سقاخانه وسط صحن را، که طرحش از مهندس فتحی است، استادانی چون محمد و کرامت و علی مقرنس‌بند، غضنفر رستمی، جعفر ابوذرجمهری، و قاسم رضایی‌نژاد کار کرده‌اند.

۳-۶. کاشی معرق

کاشی معرق در سال ۱۳۳۷، پس از آغاز طرح توسعه، به آستان راه یافت. از آنجا که هزینه عملیات سفت‌کاری و کاشی‌کاری گنبد از محل عواید آستان قدس رضوی پرداخت می‌شد. ۲۸ تعدادی از استادکاران مشهدی و اصفهانی برای سرعت بخشیدن به اجرای طرح وارد مجموعه شدند. از میان این استادان، استاد احمد زجاجی (ت ۱۱) در شیراز ماندگار شد. او کارگاهی در آستان تأسیس کرده است و بخش‌هایی از کارهای معرق مجموعه کار اوست:

• کاشی‌کاری ساقه گنبد شاه‌چراغ؛

• کاشی‌کاری ستون‌ها و لچکی‌های صحن شاه‌چراغ؛

• کاشی‌کاری مقرنس سردر ورودی (شمالی) شاه‌چراغ.

او در این سال‌ها شاگردانی چون علی تقوی و عباس و جعفر گلرخ و جواد زجاجی را پرورده است که همکاری‌ها شده‌اند.

معرق‌کاری و مقرنس‌بندی ایوان‌های شرقی و جنوبی آستان کار استادکارانی از قم و معرق گنبد سردر جدید (جنوبی) و طبقه دوم رواق‌های اطراف صحن اثر استادکاران اصفهانی کارگاه موسوی‌زاده است.

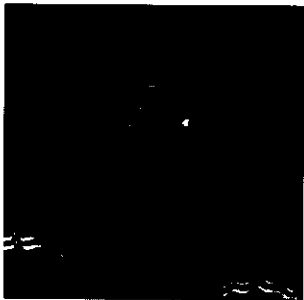

- بخشی از رسمی‌بندی‌های حرم سیدعلاءالدین حسین
- مقرنس‌های صحن جدید حرم سیدعلاءالدین حسین
- مرمت مقرنس زیر گنبد شاه‌چراغ
- همه مقرنس‌های طرح توسعه سوم شاه‌چراغ
- همه مقرنس‌های طرح توسعه سوم حرم سیدمیرمحمد
- گچ‌بری و مقرنس‌های سقف وضوخانه مردانه شاه‌چراغ
- تزیینات تعدادی خانه شخصی که ذکر آنها و فهرست همه کارهای او نیازمند مقاله‌ای مستقل است.

- ت ۸ (راست، بالا) استاد رضا جانعلی‌پور
- ت ۹ (راست، پایین) استاد کرامت مقرنس‌بند
- ت ۱۰ (چپ، پایین) استاد غضنفر رستمی
- ت ۱۱ (چپ، بالا) استاد احمد زجاجی

۳-۴. کاشی‌کاری

بیشتر کاشی‌کاری‌های آستان احمدی معرق و گره و معقلی است و تنها یک گونه کاشی هفت‌رنگ در سقف دالان‌های ایوان شرقی اجرا شده است (در سال ۱۳۸۷ش)، که طرح آن از آقای مهندس فتحی و اجرای آن از استاد علی مقرنس‌بند و استاد عبدالکریم طراوت‌روی است. اگرچه زمینه آن طرح گره با جوک برجسته دارد؛ شایسته بود این قطعه نیز به شیوه‌ای غیر از هفت‌رنگ اجرا می‌شد.

ت ۱۲. (بالا) استاد
عبدالعلی برنا
ت ۱۳. (پایین) استاد
محمود برنا

همکاری استاد سید میرزا عدلو؛

• اجرای کلیه سنگ مرمرهای کف و بدنه
صحن مطهر شاه چراغ؛

• طراحی و اجرای دو تنگ سنگی ایوان
شمالی شاه چراغ (سردر رو به خیابان)؛

• طراحی و اجرای سردر حرم
سید میر محمد با همکاری فرزندش؛

• اجرای منبر چهارده بله مرمرین شاه چراغ
با همکاری حاج خلیل روان رو؛

• اجرای تاج مرمرین منبر، که اثری
چشم گیر است و ساخت آن ۳ سال زمان
برده است؛

• اجرای همه حجاری های سقاخانه وسط
صحن شاه چراغ؛

• حجاری های طرح توسعه حرم و
کفش داری زنانه حرم سید میر محمد؛

• طراحی و اجرای حجاری های سردر جنوبی (نوساز)
آستان با همکاری استاد شاپور حجار حقیقی و استاد

عبدالحسین اطعمه و استاد رزاق صلح پور.
محراب زیبای مرمرین نمازخانه شاه چراغ از آثار

استاد خلیل روان رو است.

۳-۹. خاتم سازی

فقط ضریح مطهر شاه چراغ خاتم سازی دارد. صندوق
خاتم درون ضریح را، به استاد کتیبه اش، استاد کاران
شیرازی، علی اصغر ستایش و عبدالعلی سالک نژاد، در
سال ۱۳۴۹ ش ساخته اند. همین استادان محفظه ای از جنس
خاتم نیز در شمال تالار جدید ساخته اند.^{۳۰} خاتم سازی
ستون ها و سقف ضریح مطهر کار استاد حسین ظفری زاده
است.

۳-۱۰. نقره کاری

در قدیمی حرم مطهر، مشهور به در ظل السلطان
این در را عین الدوله مسعود میرزا، ملقب به ظل السلطان،
فرزند ناصرالدین شاه، در سال ۱۲۸۹ ق به آستان احمدی
هدیه کرد، که امروز در موزه شاه چراغ نگهداری می شود.
ارتفاع در ۳ و عرض آن ۲ متر است. از چوب گردوست
و روکش نقره دارد. در حاشیه این در اشعاری از مرحوم

۳-۷. نجاری

ترکیبات متنوعی از کارهای چوبی، مانند منبت، گره،
معرق مسطح و ترکیبی، در حرم شاه چراغ اجرا شده
است. پیش کسوت این میدان استاد حسین ظفری زاده
است که سال ها در آستان کار کرده است. پاره ای از آثار
او اینهاست:

• در ورودی سردر جدید حرم (جنوبی)؛

• نجاری و منبت کاری سقف ایوان چوبی شاه چراغ؛

• نجاری و منبت کاری سقف ایوان چوبی سید میر محمد؛

• در چهارلنگه نمازخانه جنوبی شاه چراغ؛

• پنجره مشبک چوبی فاخر بالاسر حضرت؛

• ستون های داخلی و سقف ضریح مطهر شاه چراغ.^{۳۱}

در کنار او، هنرمندان دیگری پاره ای آثار را به
صورت پیمانکاری جزء اجرا کرده اند: کارگاه ناصر
لنکرانی درهای حجره های بازار شاه چراغ و نرده های
مشبک چوبی طبقه دوم رواق اطراف صحن را ساخته
است و استاد جوان، شاپور شایان، منبر چوبی و پیشخان
کفش داری زنانه و مردانه و دو پنجره چوبی دو طرف ایوان
ورودی سید میر محمد و درهای صحن جدید میر محمد را.

۳-۸. حجاری

کهن سال ترین هنرمند آستان احمدی استاد عبدالعلی برنا
است (ت ۱۲). حرفه حجاری و کوهبری در خانواده او
موروثی است. او کوهبری را نزد پدر آموخت و شانزده
سال نزد استاد حجار، سید میرزا عدلو، تجربه اندوخت.
در زمان تولید حاج میرزا آقا شاه چراغی به آستان آمد
و ماندگار شد. هم اکنون شصت سال است که در آستان
اشتغال دارد و بیش از سه چهارم سنگ های آستان را
طراحی کرده، تراشیده، یا نصب کرده است.

در گذر زمان، استادان حجاری چون استاد خلیل
روان رو، استاد شاپور حجار حقیقی، استاد عبدالحسین
اطعمه، و استاد رزاق صلح پور او را در حجاری های
آستان همراهی کرده اند و هم اکنون به سبب کهولت سن
و بیماری، فرزندش استاد محمود برنا (ت ۱۳) به او کمک
می کند. از آثار اوست:

• حجاری و نصب سنگ های سیاه رنگ ازاره ایوان
آستانه سید علاءالدین حسین؛

• حجاری سردر مرمر ورودی سید علاءالدین حسین با

احمد وصال، متخلص به وقار، به خط نستعلیق به رنگ لاجوردی میناکاری شده است. شناسنامه این اثر هنری در حاشیه آن آمده است: بالا عکس ظل السلطان؛ پایین در، کتیبه چاکر درگاه محمد حسین لله زند، سیدجعفر زرگرباشی، میناکاری محمد شفیع.^{۳۱}

در نقره رواق جنوبی

این در را عسکرخان، کلانتر ایل باصری، ساخته و به آستان مبارک تقدیم کرده است. اشعار در را میرزا محمد، فرزند میرزا سلطان علی، متخلص به قدسی، سروده است و سازندگان آن آقا میرزا بزرگ برزگر و استاد علی اصغر زرگر و میرزا علی آقا قلمزن و میرزا محمود قلمزن بوده‌اند.^{۳۲}

در نقره رواق شمالی

این در به در حاج نصیرالملک مشهور است. به استناد اشعار روی در، میرزا حسن علی خان نصیرالملک، وزیر فارس و فرزند قوام‌الملک اول، در مهرماه سال ۱۳۰۹ق آن را به آستان هدیه کرده است. در شعری از فرصت‌الدوله که بر در نوشته‌اند آمده است که سازنده‌اش حاجی آقاچان زرگر بوده است. بخش دیگری از اشعار روی این در از فصیح‌الملک شوریده شیرازی و به خط علی‌رضا حسینی است.^{۳۳}

ضریح سابق را در سال ۱۲۴۳ق، در زمان فتح‌علی‌شاه و حکومت حسین‌علی‌میرزا فرمان‌فرما بر فارس ساختند. اشعار روی ضریح از شاعری به نام میرزا حسین علی، متخلص به عالی، و به خط خطاطی به نام محمدعلی است.^{۳۴}

طبق کتیبه‌ای نستعلیق در پایین در ورودی حرم در ایوان ستون‌دار شاه‌چراغ، این در نقره را هنرمندان اصفهانی به سال ۱۳۸۶ق، در زمان تولیت آقای شریفی، ساخته‌اند.

خاتمه

در دوره پهلوی که بازار کار هنرمندان سنتی از رونق افتاده بود، آستان احمدی موجب تجمع هنرمندان و احیای شیوه‌های بومی فارس در هنرهای سنتی شد. اگرچه مؤسسه ایتالیایی ایزمئو^(۲)، به سرپرستی ائوجینو گالدیری^(۳)، تعدادی استادکار تزیینات وابسته به معماری سنتی در فارس تربیت کرد؛ آستان احمدی بود که از

هنرمندان بومی پشتیبانی کرد، میدان کار در اختیار آنان گذاشت، آنان را گرد هم آورد، و موجب حفظ و انتقال سینه‌به‌سینه هنرهای سنتی و فنون بومی شد، و دستگامی معنوی ساخت که هنرمندان خطه فارس در آن آموزش ببینند و کار کنند.

متأسفانه در سال‌های اخیر، با سرعت گرفتن کارهای ساختمانی آستان، این روش تغییر کرده است. کارشناسان هنرهای سنتی در دفتر فنی آستان کم‌اند و کارها به دست پیمانکاران جزء افتاده است. بیش از حد در هزینه‌ها امساک می‌کنند و در برابر کارگران و استادکاران تعهدی ندارند. همه اینها موجب افت کیفیت آثار و به‌هم‌ریختگی اجزای مجموعه، و در کل، آسیب دیدن بیکره هنرهای سنتی شده است. نمونه‌های بسیاری از این دست را می‌توان در آینه‌کاری حرمین احمدی و محمدی و کاشی‌کاری بخش‌هایی از سقاخانه و کتابخانه آستان دید. اگرچه آستان احمدی در روزگاری نه چندان دور منجی هنرهای سنتی و حامی هنرمندان بومی بوده است، اما چند سالی است، با اولویت یافتن سود و زیان مادی در این مجموعه، در حق هنرهای سنتی و بومی و اهل این هنرها جفا می‌شود. □

کتاب‌نامه

- افسر، کرامت‌الله. تاریخ یافت قدیمی شیراز. تهران: قطره، ۱۳۷۴.
 عمرانی‌پور، علی. هنر و معماری اسلامی ایران: یادواره استاد دکتر لطیف ابوالقاسمی. تهران: سازمان عمران و همساز شهری، ۱۳۸۴.
 رستگار، محمدحسین. حکایت مهر. شیراز: ادیب مصطفوی، ۱۳۸۴.
 سامی، علی. شیراز. بی‌جا: موسوی، ۱۳۴۷.
 استرآبادی، مهدی‌خان. جهانگشای نادری. به اهتمام سیدعبدالله انوار. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۷.
 صداقت‌کیش، جمشید. کهن‌ترین تصاویر فارس. شیراز: تخت جمشید، ۱۳۸۳.

(2) IsMEO
(Istituto italiano
per il Medio ed
Estremo Oriente)

(3) Eugenio
Galdieri (1925-)

نجیب‌اوغلو، گل‌رو. *هندسه و تزیین در معماری اسلامی*. ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی. تهران: روزنه، ۱۳۷۹.

فرصت شیرازی، محمدنصیر. *آثار عجم*. تصحیح منصور رستگار فسائی. تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۷.

خوب‌نظر، حسن. *تاریخ شیراز*. به کوشش جعفر مؤید شیرازی. تهران: سخن، ۱۳۸۰.

۲۵. محمد حسین رستگار، حکایت مهر، ۶۸.

۲۶. همان، ۷۷.

۲۷. استاد بهرام بهرامیان خواهرزاده استاد حسن ظریف صنایع بود. او به پاس تلاش‌هایش مدال‌هایی از دولت‌های ایران و عراق و سوریه گرفته بود.

۲۸. «در سال ۱۳۳۶ شمسی که این بنده سرپرستی اداره کل باستان‌شناسی فارس را به عهده داشتم [...] نگهداری گنبد به همان حال و شکاف‌ها خطرناک تشخیص داده شد [...] گنبد برچیده شد و با جوه اهدایی مردم، استخوان‌بندی آهنی تهیه و نصب گردید. سیمان‌کاری و کاشی‌کاری و معرق عالی آن نیز حسب‌الامر [...] از عمل عوائد آستان قدس رضوی تأمین و پرداخت گردید.» علی سامی، شیراز، ۳۴۰.

۲۹. محمد حسین رستگار، حکایت مهر، ۶۲.

۳۰. همان، ۷۱.

۳۱. همان، ۵۳.

۳۲. همان، ۵۵.

۳۳. همان، ۵۸.

۳۴. همان، ۵۸.

پی‌نوشت‌ها:

۱. کرامت‌الله افسر، *تاریخ بافت قدیمی شیراز*، ۵۶.

۲. علی سامی، *شیراز*، ۳۳۲.

۳. محمد حسین رستگار، *حکایت مهر*، ۴۴.

۴. همان، ۳۳۳.

۵. همان، ۳۳۴.

۶. کرامت‌الله افسر، *تاریخ بافت قدیمی شیراز*، ۷۲.

۷. همان، ۹۹.

۸. علی سامی، *شیراز*، ۳۳۶.

۹. همان، ۳۳۶.

۱۰. مهدی‌خان استرآبادی، *جهانگشای نادری*، ۱۱۳.

۱۱. همان، ۱۱۳.

۱۲. علی سامی، *شیراز*، ۳۳۸.

۱۳. همان، ۳۳۸.

۱۴. همان، ۳۳۸.

۱۵. همان، ۳۴۰.

۱۶. همان، ۳۴۰.

۱۷. همان، ۳۴۰.

۱۸. همان، ۳۳۹.

۱۹. لطیف ابوالقاسمی، *هنر و معماری اسلامی ایران*، ۹۷.

۲۰. جمشید صداقت‌کیش، *کهن‌ترین تصاویر فارس*، ۱۴۱.

(هاینریش بروکش در ۱۸۶۰ به ایران آمد، که برابر است با ۱۲۷۶-۱۲۷۷ ق. بنا بر این، تاریخ ۱۲۵۴ ق یادشده در متن نادرست است.)

۲۱. فرصت شیرازی، *آثار عجم*، ۷۶۱.

۲۲. علی سامی، *شیراز*، ۳۴۷.

۲۳. گل‌رو نجیب‌اوغلو، *هندسه و تزیین در معماری اسلامی*، ۱۶۷ و ۳۱.

۲۴. همان، ۲۲۰.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی